

Skolan be ett nytt

En omläggning av det svenska skolsystemet skulle ge snabba och stora effekter på studieresultaten.

TEXT INGER ENKVIST, MAGNUS HENREKSON & MARTIN INGVAR

höver
paradigm

Svensk skola har i internationella jämförelser kommit att halka efter. Brister på de lägre nivåerna fortplantar sig sedan ända upp till högskolenivån. Vittnesmålen från högskolan är entydiga och talar om hur man steg för steg tvingas sänka nivån på undervisningen, eftersom studenterna klarar mindre än tidigare. Andelen elever som presterar på avancerad nivå i matematik har sjunkit med tre fjärdedelar sedan 1990-talet. Gapet till OECD-genomsnittet är dessutom störst för de svagaste eleverna, och andelen elever som lämnar skolan utan fullständiga betyg har fortsatt att öka. Detta är egentligen inte förvånande med tanke på den svenska skolans svaga interna struktur. Det är sedan länge väl belagt att detta missgynnar alla elever men allra mest dem som kommer från socioekonomiskt utsatta hem. Det verkar alltså som det svenska skolsystemet sviktar på systemnivå, och det är hög tid att sätta in åtgärder.

I likhet med andra samhällssystem är skolan ett komplext system. Komplext är dock inte detsamma som komplicerat. Ett komplext system karaktäriseras av att ett mycket stort antal faktorer påverkar hur systemet fungerar, och det kan därför svårligen styras via centrala diktat. Det tar lång tid att bygga upp en god funktion i ett komplext system, och för att upprätthålla en god systemfunktion måste systemets aktörer dela fundamentala värderingar. Vårt demokratiska systems förmåga att hantera en skola i kris prövas nu. Hittills har skolsystemets gradvisa förfall kunnat fortgå trots att vissa reformförsök gjorts från politiskt håll. I sammanhanget är det viktigt att komma ihåg att de flesta skolreformer från

1962 och framåt har genomförts i politisk enighet. Man kan därför med fog påstå att det samlade politiska systemet inte förmått försvara kvaliteten i den svenska skolan. En del av problemet har varit att det byggts upp en skolbyråkrati och institutioner för utbildningsvetenskap och lärarutbildning som inte haft utbildningsresultatet som sitt främsta mål.

MOTSÄGELSEFULLA OCH VAGA MÅL

Inom ramen för ett tvärvetenskapligt projekt – som nyligen resulterat i boken *Kunskaps-synen och pedagogiken: Varför skolan slutade leverera och hur det kan åtgärdas* – har vi analyserat orsakerna till svagheterna i skolsystemet.¹ En viktig slutsats från arbetet med boken är att samhället under många decennier har varit både motsägelsefullt och vagt i sina mål för skolan under både socialdemokratiska och borgerliga regeringar. För att bara ta ett exempel infördes 1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet (*Lpo94*) av en borgerlig regering utan instruktioner avseende innehållet i eller omfattningen av undervisningen. Styrningen skulle ske genom löst hållna mål samtidigt som betygssystemet ändrades från ett relativt till ett absolut system. Med andra ord infördes ett målstyrt system utan att man definierade vad målet skulle vara för lärare och elever.

Ett skäl till att det tog så lång tid att få krisinsikt var att det saknades kvantitativa data över hur skolans kvalitet utvecklades. De relativa betygen gjorde det inte möjligt att studera utfallet över tid. Bristen på tydlighet när det gäller skolans mål gjorde också att enighet inte kunde nås om vad som skulle mätas. Inom utbildningsvetenskaperna skedde vid

Under många decennier har samhället varit både motsägelsefullt och vagt i sina mål för skolan under både socialdemokratiska och borgerliga regeringar, hävdar artikelförfattarna.

denna tid ett genomslag för synen att faktakunskaper inte var särskilt viktiga och att faktainläring i det närmaste stod i vägen för lärande. Tack vare ett antal mätningar som genomförts internationellt och där Sverige deltagit, finns det nu hårda data som visar hur illa det är ställt. Ett brett genomslag för synen att skolan behöver förbättras kom 2013, då resultaten från 2012 års Pisaundersökning publicerades. Sveriges fall var dramatiskt: plötsligt låg Sverige under medel bland länderna i OECD, och inget annat land var i närheten av att ha försämrats lika mycket som Sverige under 2000-talet.

Många förklaringar till de sjunkande resultaten har anförts: kommunaliseringen av huvudmannaskapet, det fria skolvalet, friskolereformen, invandringen, den ökade ojämlikheten och segregeringen, besparingarna efter

1990-talskrisen, de vinstdrivande aktörerna och så vidare. Självklart kan dessa faktorer ha bidragit, men ingen av dem kan enskilt förklara sönderfallet.

I takt med de sjunkande resultaten har det samhälleliga förtroendet för skolan minskat, vilket gått hand i hand med en sjunkande status för läraryrket. Bara hälften av de svenska lärarna uppger att de skulle välja läraryrket igen om de fick välja yrke på nytt. Cirka 10 procent av lärarna, eller 13 000 personer, lämnar yrket varje år, medan antalet nyutexaminerade lärare är ungefär hälften så stort. Även om en del förändringar genomförts för att höja lärarnas status är de otillräckliga. Forskningen visar att kvaliteten på lärarutbildningen, och därmed också lärarnas kvalitet, är av avgörande betydelse för hur väl eleverna presterar.² Åtgärder för att rekrytera

lämpliga kandidater till läraryrket, höja statusen på yrket och behålla de utbildade lärarna bör därför ges högsta prioritet. För att komma tillrätta med skolans problem tillsattes Skolkommissionen, vilken presenterade sina förslag våren 2017.³ Då den var sammansatt av representanter för de grupper som är förknippade med problemen är det inte överraskande att åtgärdsförslagen knappast svarar mot det alarmistiska tonläge som OECD använder när de bedömer läget för den svenska skolan.⁴

Idéutvecklingen i den svenska skolvärlden har påverkats av postmodernismen på ett sätt som behöver granskas. Den postmoderna kritiken är förnuftet och de traditionella upplysningsidéerna ledde bland annat till ifrågasättandet av vetenskapen som objektiv och av en skeptisk hållning gentemot tron att förnuftet och systematisk empirisk prövning ger en god grund för att bestämma vad som är sant och falskt. Kopplat till dessa tankegångar är också den postmoderna idétraditionens upptagenhet av maktbegreppet och inte minst den franske filosofen Michel Foucaults idéer om att samhället består av maktstrukturer och att varje mellanmänsklig interaktion kan (och bör) tolkas i termer av maktutövning.

Dessa filosofisk-teoretiska premisser får konsekvenser såväl för synen på kunskap i allmänhet som för praktiken i skol- och utbildningsmiljö. Somliga av konsekvenserna var både nyttiga och frigörande, men det finns flera effekter som behöver uppmärksammas och ifrågasättas. En misstro mot kunskap och faktainläring bidrar till en förskjutning av skolans uppgift. Flera av dem som varit tongivande för idéutvecklingen i svensk skola, såsom Paulo Freire, Sten Rodhe, Pierre Bourdieu och Donald Broady, har hävdat och fått genomslag för uppfattningen att det föreligger en motsättning mellan kunskapsförmedling och elevernas socioemotionella utveckling.⁵ I stället för att vara platsen för att inhämta kunskap förvandlas skolan till en social miljö i hög grad styrd av uppifrån påbjudna värderingar. I förlängningen resulterade dessa

strömningar i att betyg och idén att mäta kunskaper förlorade legitimitet. Den som påstår sig kunna mäta kunskap har tagit sig rätten att definiera vad kunskap är, vilket är oförenligt med den konstruktivistiska kunskapssyn och elevcentrerade pedagogik som stipuleras i läroplanerna. Men om inte utomstående kan mäta elevers kunskap på ett visst område, då kan de heller inte sätta betyg i traditionell mening. Betygssättning blir godtycklig maktutövning och därmed förtryck.

TRADITIONELL KUNSKAP NEDVÄRDERAS

Idén att en individ kan se bortom det egna jaget och applicera universella rationellt härledda kunskaper och moraliska regler erkänns svårligen i postmodern teori. Detta leder till att kunskap i traditionell mening nedvärderas. Ett underkännande av tanken att det finns universellt rationellt härledda kunskaper som varje individ kan lära sig genom att öva sitt förnuft öppnar för en världsbild där subjektiviteten ställs i främsta rummet och där det blir svårt att förstå andra. Mot den bakgrunden blir lärarrollen otydlig. Rättning ses inte som ett sätt att ge eleven kvalificerad kunskap som öppnar nya möjligheter för eleven. Läraren ges därför en mindre framträdande roll för att vara mindre förtryckande, och elevernas uppgift förskjuts mot att på egen hand konstruera bilden av världen utifrån sitt eget perspektiv.

Trots det breda genomslaget för idéerna om maktutövning och förtryck har betygen behållits och fungerar fortfarande som urvalsinstrument till högre studier, det vill säga används för en form av myndighetsutövning. Samtidigt har vi i Sverige gång på gång ändrat betygssystemet utan att utvärderingar gjorts. Dagens absoluta betygssystem består av målbeskrivningar som är så komplexa att det är omöjligt att förstå hur de ska kunna tillämpas på ett rättssäkert sätt.

I den senaste läroplanen för grundskolan (*Lgr11*) märker man genomgående att postmodernerna idéer påverkat innehållet. Särskilt ifrå-

Skolbarn strävar efter att vara med i gruppen, och de uppmuntras av feedback från både lärare och kamrater. Hjärnans värderings- och belöningssystem utvecklas gradvis, och med tiden blir barnet alltmer självgående.

gasätts begreppet kunskap. Perspektivet i *Lgr11* präglas av relativism och subjektivism. Med detta synsätt blir skolans bas för att skapa gemensamma värderingar och gemensam kunskap svår att se. Samhälleliga aspekter framhävs i så hög grad i alla ämnen att ämneskunskaperna kommer i bakgrunden. Exemplet på kunskapskraven i biologi är slående:⁶

Undervisningen i ämnet biologi ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper om biologiska sammanhang och nyfikenhet på och intresse för att veta mer om sig själva och naturen. Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att ställa frågor om naturen och människan utifrån egna upplevelser och aktuella händelser. Undervisningen ska ge

eleverna möjlighet att använda och utveckla kunskaper och redskap för att formulera egna och granska andras argument i sammanhang där kunskaper i biologi har betydelse.

Utan att ha lärt in ett visst definierat kunskapsinnehåll förväntas eleven »använda kunskaper i biologi för att granska information, kommunicera och ta ställning i frågor som rör hälsa, naturbruk och ekologisk hållbarhet». Kunskap nämns här som jämbördigt med nyfikenhet och intresse, och undervisningen ska ge möjlighet att ställa frågor, inte kunna besvara egna och andras frågor. Märk också den stora upptagenheten av att kritisera och ifrågasätta från elevernas håll – någon-

ting som blir svårt att göra utan att ha grundkunskaper.

Kursplanerna i *Lgr11* väljer att lägga mest betoning på att kunskaper förändras. Ordet »sanning» nämns inte, och ordet »kunskap» stoppas in i en kontext där fakta ska diskuteras eller ses i ett personligt sammanhang. Detta leder till relativism och subjektivism utan att detta tydligt uttalas. Att olika syften och krav ställs bredvid varandra utan hierarkisering är ett postmodernt drag som även det undergräver inriktningen på kunskapsinhämtande.

Lgr11 slår fast att skolan har som mål att fostra individens rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande och att förmedla värden som »[m]änniskolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta». Här blir dissonansen mot verkligheten tydlig. I en skola där de högljudda tillåts dominera, där bedömning sker på oklar grund och där det är oklart vad som egentligen måste göras ökar vilsheten. Den lärarroll som betonas är den som handledare samt att vara psykologiskt och socialt ansvarig för eleven, snarare än rollen som kunskapsförmedlare.

Synen på lärande står i stark kontrast till vad som är känt om hur hjärnan fungerar. För det lilla barnet är lycka att klara av en sak och få detta erkänt av andra. För det lite större barnet är det en glädje att vara medveten om att ha gjort något bra. Utvecklingen av individens motivation är förknippad med individens egen kognitiva utveckling. Det postmoderna paradigmet förnekelse av vikten av tydlig progression i inläring och kunskapsutveckling går emot flera vetenskapers insikter om hjärnans funktion. Ett fundamentalt problem i all inläring är att det redan krävs viss kunskap för att kunna tillägna sig ny kunskap (inlärningsparadoxen). För att hantera detta problem har evolutionen utrustat vår hjärna med medfödda mekanismer som värderar idén att följa och härma beteenden från den som kan. Som individ strävar barnet att vara

med i gruppen och påverkas via feedback från de socialt relevanta i gruppen. Hjärnans inre kompass, det vill säga värderings- och belöningsystemet, utvecklas gradvis och med tiden blir barnet alltmer självgående.

När man efter ansträngning förvärvat en ny förmåga eller när man inser samband och förstår något ger detta upphov till en inre belöning. Att sträva efter och erfara sådana inre belöningar som ett resultat av att man förstår en sak baserat på tidigare insikter och kunskap är starkt motiverande och en nödvändig förutsättning för att skolan ska vara effektiv. Det är därför bekymmersamt att begreppet progression inte genomsyrar all utbildningsplanering. I stället tränas många moment separat men bara till en nivå där de behärskas för stunden.

Särskilt allvarligt är att läsförmåga lärs ut och tränas både med ineffektiva metoder och i otillräcklig omfattning. Ingen är född med förmågan att läsa, och effektiv läsning är det viktigaste grundinstrumentet i skolarbetet. För att bemästra detta instrument väl krävs grundlig och systematisk lästräning, något som innefattar moment som avkodning och ordkänedom. Träningen måste vidare fortsätta långt bortom den nivå där eleven precis klarar av att läsa. Blir man inte en effektiv läsare, är möjligheterna att förstå en kvalificerad text små. Hur kan man någonsin åstadkomma den kvalificerade diskussion som efterlyses i *Lgr11* om elevernas läsförmåga inte är god? Den politiska ambitionen är naturligtvis att alla barn ska bli skickliga läsare, men det som för något år sedan presenterades som en garanti för att skolan endast skulle lämna ifrån sig läsande barn förvanskades under beslutsprocessens gång. Ordet garanti har försvunnit, och nyligen har Skolverket publicerat ett bedömningsstöd för barns läsning som inte innehåller riktlinjer för hur eventuella brister ska kunna åtgärdas.⁸ I samma anda har utredningen om läs- och skrivgarantin omvandlats till instruktioner om en åtgärds garanti utan ordentlig målbeskrivning.

RESURSBRIST ÄR INTE ORSAKEN

Det är vanligt att skolans problem beskrivs i termer av resursbrist. Sverige lägger 3,9 procent av BNP av offentliga medel på grundskolan och gymnasiet, vilket står sig väl i internationell jämförelse. Sverige har också färre elever i klasserna jämfört med de nationer som har de bästa resultaten i internationella mätningar. Analysen i vår bok har mot den bakgrunden prövat två hypoteser: (1) den svenska skolans fallande resultat förklaras av det kunskapsbegrepp och den kunskapssystem som genomsyrar verksamheten, och (2) skolarbetet organiseras på ett ineffektivt sätt och bygger i hög grad på pedagogiska metoder som inte håller måttet. Vår analys ger stöd för bägge dessa hypoteser.

Vägen framåt är att inse att skolan behöver ett paradigmskifte. De substantiella förbättringar som krävs kan enligt vår bedömning inte åstadkommas genom gradvisa förändringar inom ramen för det nuvarande systemet. De förändringar som behövs strider i flera fall mot det nuvarande systemets grundpremissar.

Skifte 1: Lärares roll som ämnessakkun- ning måste stärkas, och läraren ska övergå från att handleda till att undervisa och instruera. Lärarledda genomgångar blir då återigen en central del. Utifrån ett synsätt om kognitiv progression måste lärarens förväntningar på eleven vara att stödja en utveckling så att alla kan nå sin inneboende potential.

Skifte 2: Målen för undervisningen bör anges utifrån det enskilda ämnets struktur.

Skifte 3: Betygssättning görs utifrån ett kunskapsstoff som är väldefinierat och omfattar både kunskap och färdigheter.

Skifte 4: Elevernas inläring är överordnad andra mål, och inläringen organiseras flexibelt så att varje elev kan utvecklas optimalt efter sina förutsättningar.

Det är inte bara brådskande utan också fullt möjligt för svensk utbildning på alla nivåer att lämna den tankevärld av relativism, subjektivism och postmodernism som har så stort inflytande. En sådan frigörelse skulle få

stora positiva effekter på studieresultatet men kräver omfattande åtgärder. Läroplaner och skollag behöver skrivas om. Tiden i skolan behöver få ökat fokus på inläring och eleverna examineras på sätt som ger tydliga bevis på progression, såsom sker i utbildningssystem med goda resultat. Lärarutbildningen måste inriktas på ämneskunskap och hur denna ska förmedlas. Den ansvariga tillsynsmyndigheten måste få nya direktiv och koncentrera sig på att utvärdera studieresultatet.

Möjligheterna till positiv förändring är i dag större än någonsin. De som tidigare reflexmässigt försvarat det rådande systemet har nu börjat tona ner sina invändningar, och bland ledande politiker börjar insikten sprida sig att en omläggning av det rådande paradigmet snabbt skulle ge stora positiva effekter på studieresultatet och därmed i förlängningen leda till att Sverige även framdeles kommer att vara en av världens ledande kunskapsnationer samtidigt med en hög och relativt jämt fördelad välfärd. ●

NOTER

- Henrekson, Magnus, red. (2017). *Kunskapssynen och pedagogiken: Varför skolan slutade leverera och hur det kan åtgärdas*. Stockholm: Dialogos.
- McKinsey (2007). *How the world's best-performing schools come out on top*. Washington, DC: McKinsey Global Institute.
- SOU 2017:35. *Samling för skolan: Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*. Slutbetänkande av 2015 års skolkommision. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- OECD (2015). *Improving schools in Sweden: An OECD perspective*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, s. 7.
- Se t.ex. Helldén, Arne (2002). *Skola på villovägar: 30 års skolpolitik*. Linköping: Futurum.
- Lgr11, s. 156.
- Lgr11, s. 7.
- Skolverket (2017). *Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk*. Online: <https://www.skolverket.se/bedomning/bedomning/bedomningsstod/svenska-och-svenska-som-andrasprak> (nedladdad 2 september 2017).